

УДК 81:316.77

*Любов Мацько
(м. Київ)*

ФЕНОМЕН РІДНОЇ МОВИ В АСПЕКТІ ЛІНГВОФІЛОСОФІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

*«Шлях науці уготовляється словом..»
О.О. Потебня*

У статті інтерпретується лінгвофілософське розуміння рідної мови як вихідне поняття комунікативної лінгвістики і культури мови та мовлення.

Ключові слова: комунікативна лінгвістика, рідна мова, культура мови, культура мовлення, мовнокомунікативна ситуація.

Дослідження культури мови і мовлення як питань комунікативної лінгвістики, а також і як питань лінгводидактики та лінгвометодики потребують розуміння, глибокого усвідомлення унікальності рідної мови і її феноменальної ролі у житті людини, народу та суспільства, висвітленої у лінгвофілософських вченнях [1, с.187].

Початки мовної філософії (людина з мовою – мова з людиною) губляться десь у морфології, першопочатках історії людства, віровченнях пророків, мудреців. А в новий час найвиразнішими провідниками лінгвофілософії стали німецький вчений Вільгельм фон Гумбольдт [3, с.368] і його послідовник український вчений Олександр Опанасович Потебня [7, с.496].

Узагальнюючи лінгвістичні дослідження та емпіричні спостереження багатьох мов різних сімей і груп, зокрема європейських мов і санскриту, китайської, маланезійсько-полінезійських, індійських мов, використовуючи дані давньоєврейської, давньоєгипетської, давньогрецької, латинської, японської мов, В. фон Гумбольдт прийшов до думки, що через мову можна досягнути все багатоманіття життя світу від найвищих до найглибших сфер. На цій базі він сформулював основні положення наукової методології, відомої у науці як антропологічне мовознавство.

Для культури мови і мовлення як розділу мовознавчої науки комунікативної лінгвістики прийнятними і результативними в процесі аналізу можуть бути такі позиції у теоретико-методологічній концепції В. фон Гумбольдта:

– Мова вивчається, досліджується, аналізується, описується, сприймається – у тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, духовним життям та культурою її народу. (Її не можна забороняти, урізати, обмежувати).

– Слово не відображення предмета, а його осмислення, тому воно еквівалентне не предмету, а його розумінню в акті мовної творчості.

– «Мова є ніби зовнішнім виявом духу народу; мова народу і є його дух і духом народу є його мова – важко уявити собі щось більш тотожне» [4, с.68].

Дух є самобутнім, вільним, самостійним, діяльним, всепроникним.

– Діалектний підхід до мовосвідомості і мовомислення як явищ рухливих, діяльних, розвивальних; як перехід від індивідуальних (конкретних) смислів до узагальнених – як омовлення (ословлення думки; «як формування самої думки у внутрішньому слові, а згодом у значеннях зовнішніх слів» [3, с.38].

– Системно-цілісний погляд на мову як онтологічний об'єкт і кожний елемент мови виявляє себе як частка цілого.

– Розуміння мови як організму, що породжує себе. Якщо мова – це діяльність, «енергія, то її можна розглядати як організм, що постійно і вічно себе породжує. Це жива діяльність людського духу, єдина енергія народу, яка покладена в основу всіх інших видів людської діяльності» [4, с.68].

– Діалектика мови зумовлюється її антиномічною природою, тобто наявністю антиномій (протилежностей), що створюють зони напруження і джерело розвитку мовомислення.

– Серед антиномій найвиразнішими є такі, що визначають спільність і відмінність понять культура мови і культура мовлення.

– Мова і мислення пов'язані, бо мова творить, формує і фіксує думку. Але ж нову думку народити можна, тільки звільнившись від попередньої мовної форми, розімкнувши її і створивши іншу мовну конструкцію, надаючи інші слова для простору думки. Думка, ширшаючи, йдучи вглиб, вимагає нової мовної форми. Так народжуються нові слова і словосполучення.

– Довільність знака і вмотивованість значення полягає в тому, що звукова форма тільки представляє предмет, а значення мотивує наше бачення й осмислення його, а не сам предмет. Отже, предмет один і той же. А бачення може бути різне, а значить і різні словоформи, словосполучення, речення.

– Суб'єктивність мови з боку людини стосовно пізнаваного і об'єктивність (реальність) мови стосовно людини. Суб'єктивізм шліфує

мовлення за відчуттями і смаком мовця, але об'єктивність (реальність) мови накладає певні обмеження на суб'єктивний смак (є певна мовна норма).

– Мова як діяльність (energia) рухлива й одночасно змінна, амова як продукт (ergon), результат діяльності є постійною і відтворюваною.

– Мова як ціле (витвір народного духу) і мовлення як конкретна (часткова) мовленнєва діяльність мовців. Живе мовлення є першим й істинним станом мови.

– Розуміння мови настає, коли мовні елементи викликають у співрозмовників однакові мотиви, збуджують схожі відчуття, уявлення, образи, поняття, концепти. Когнітивні структури не сформується і настане нерозуміння, якщо сприймання розходяться. Тоді „дрібні відтінки значень переливаються по всьому простору мови” [4, с.169], осмислення порушується або й зовсім не відбувається, не працює культуро мовна компетентність.

У лінгвофілософській спадщині В. фон Гумбольдта знаходимо думки про роль мови у розвитку нації: „Мова – це розквіт всього організму нації” [4, с.325]; „лише з розвитком мови національні відмінності вперше переходять у більш світлу сферу духу” [4, с.167]. Духовна неповторність нації здійснює безперервний вплив на мову, тому за даними мови „можна робити висновки про національний характер” [4, с.168].

Великого значення у світлі лінгвофілософських ідей В.фон Гумбольдта набуває поняття рідної мови як вищого вияву існування мови і як неповторної ознаки нації: „Зовсім інша прозорість понять, визначеність виразів і осмисленість свідомості стали б домінувати, якби правильне проникнення у взаємозв'язки рідної мови стало б всезагальним; любов до рідної мови і батьківщини, а з ними – і глибина будь-якого почуття зростали б; людина стала б носити в собі предмет, який постійно її стимулює, постійно на неї впливає, якби вона (людина) перестала розглядати мову як практично умовний байдужий знак...” [10, с.43-44].

Наступною генеративною ідеєю лінгвофілософії В.Гумбольдта є думка про те, що вивчення мов є найплототворнішим шляхом до розгадки таємниці походження людини та характерів народів: „Мову не можна було б придумати, якби її тип не був уже закладений у людському розсудку. Щоб людина могла осягти хоч би одне слово не просто як чуттєве спонукання, а як членороздільний звук, що позначає поняття, уся мова повністю і в усіх своїх взаємозв'язках уже повинна бути закладена в ній. В мові немає нічого одиничного, кожний окремий її елемент виявляє себе лише як частина цілого” [10, с.313-314].

Мовна заданість не тільки допомагає людині розвинути в собі рідну мову, досконало нею опанувати, а й підкоритися пануванню цієї мови над своєю свідомістю, мовомисленням, йти за мовопрограмою. Для переконливості цієї тези В. фон Гумбольдт використав метафору кола: „Людина переважно – та навіть винятково..., живе з предметами так, як їх подає їй мова... І кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, *коло*, звідки людина може вийти лише умовно, оскільки вона відразу потрапляє в коло іншої мови”[4, с.80].

Ці положення стали на довгий час філософським фундаментом не тільки для мовознавства, а й для багатьох інших гуманітарних наук.

Значне місце в теоретико-методологічних основах комунікативної лінгвістики як науки належить філологічній спадщині видатного українського філософа мови і лінгвіста Олександра Опанасовича Потебні. Мовознавчі погляди О.О. Потебні зумовлювалися його філософською й естетичною концепціями, що сформувалися під впливом класичної німецької філософії, зокрема таких її представників, як І.Кант, В. фон Гумбольдт, Г.Штейнталь, Й.-Ф.Герберт, Й.В.Гете, Г.-Е.Лессінг, Г.Гейне. Як представник психологічного (нині частіше кажемо – антропологічного) мовознавства Олександр Потебня обґрунтував думку про мову як живий організм, розвинув положення В. фон Гумбольдта про те, що „мова – світогляд нації” [4, с.397], творчий дух народу.

Для лінгвістичного аналізу художнього тексту чи мовнокомунікативної ситуації особливу цінність становить вчення О.Потебні про внутрішню і зовнішню форму слова, про внутрішню форму слова як феномен мовосвідомості, про первинну образність слова як носія живого уявлення. Не менш важливою є й думка про безобразність слова, що постає в результаті стирання образності, яка може знову змінитися наступною образністю, якщо слово набуде нового живого уявлення і відповідно нового переносного значення.

Внутрішня форма слова сприяє розвитку в ньому нових значень. При відповідній актуалізації слова вона стає центром поетичного образу, що представлений найхарактернішими ознаками. А образ надає читачеві більший простір для відтворення інших ознак на основі його власного конкретно-чуттєвого сприймання і культурного досвіду, бо образ збуджує уявлення про інші знані предмети.

Говорячи про значення мови в „душевній економії”, Олександр Потебня зауважив: „слово є виразом думки лише настільки, наскільки служить засобом до її створення; внутрішня форма, єдиний об’єктивний

зміст слова має значення тільки тому, що видозмінює й удосконалює агрегати сприйняття, які застає в душі” [7, с.34].

О.О. Потебня показав механізми слово- і мислетворення, висвітлюючи з цього взаємоединого процесу такі його компоненти, як слово, образ, уявлення, аперцепція, судження, думка і те, як вони змінюються від простішої до складнішої форми: „Слово від самого свого народження становить для мовця засіб розуміти себе, аперцептувати свої сприйняття. Внутрішня форма, крім форми фактичної єдності образу, дає ще знання цієї єдності; вона становить не образ предмета, а образ образу, тобто уявлення... Якщо, виключивши асоціацію й злиття як найпростіші явища душевного механізму, назвемо аперцепцію, яка видається уже не пасивним сприйняттям вражень, а самодіяльним їх тлумаченням – назвемо її першим актом мислення у вузькому розумінні, - то тим самим за основну форму думки визнаємо судження” [7, с.34]. „Будь-яке судження як акт аперцепції, тлумачення, пізнання, а отже, сукупність суджень, на які розклався чуттєвий образ, можемо назвати аналітичним пізнанням образу. Така сукупність є поняття [7, с.38].

З теорії Олександра Опанасовича Потебні, викладеної у праці „Думка й мова”, вибудовується досить чітко ланцюжок відношень і залежностей слова з образом, уявленням, поняттям, судженням, думками. Для вченого слово, взяте окремо в живій мові, є виразом судження, двочленна величина, яка складається з образу тайного уявлення (нагадаємо, що уявлення „є певний зміст думки” [7, с.35]).

Ця двочленність слова допомагає йому виконувати дві важливі функції – розкладу і згущення думки: „Слово може бути зряддям, з одного боку, розкладу, з другого – згущення думки тільки тому, що воно є уявленням, тобто не образ, а образ образу” [7, с.42]. Найвиразніше це простежується при лінгвістичному аналізі в однослівних заголовках до художніх текстів (наприклад, „Заповіт” Тараса Шевченка, „Каменярь” Івана Франка).

Важливо звернути увагу на те, яким саме засобом є слово (та й мова): людинотворчим, навіяним органічною й духовно-культурною природою, органічним і незамінним нічим. „Слово від самого свого народження становить для мовця засіб розуміти себе, аперцептувати свої сприйняття...; [7, с.34] у слові вперше людина усвідомлює свою думку...” [5, с.38]; „Шлях науці уготовляється словом...” [7, с.39].

До останнього можна додати, що й для художньої літератури, фольклору та й для усіх інших галузей людської діяльності (інтелектуальної, духовної, виробничої) шлях також уготовляється словом, де слово – це і

чуттєве сприймання, і образ, і уявлення, і поняття, і думка, ідея, тема, зміст, загалом – носій інформації.

Ідея рідної мови, так виразно виокремлена В. фон Гумбольдтом, знайшла продовження і розвиток у теоретиків неогумбольдтіанства і особіно у Й.-Л. Вайсгербера у його роботі „Рідна мова і формування духу” (1928-1929) [2, с.30-162].

Він сформулював мовний закон людства і закон рідної мови. Правда, понад два тисячоліття назад уже з’явилася думка Аристотеля про те, що мова є природним середовищем буття людини і суспільства, і цю думку, на наш погляд, можна вважати мовним законом людства.

Й.Л. Вайсгербер розумів мову у складності трьох ієрархічних понять:

а) як індивідуальний мовний організм; б) як рідну мову і в) як мовну здатність людства.

Закон рідної мови Й.Л.Вайсгербер розробив настільки ґрунтовно, що колеги іменували його „апостолом рідної мови”. Він визначив десять „шаблів відкриття рідної мови” [2, с.108-110] від формування мовного організму людини з часу засвоєння перших звуків і слів рідної мови через пізнавальне, духовне й культурне становлення особистості до мовного освоєння світу.

Рідна мова несе в собі картину світу і є формою суспільного пізнання та освоєння усіх сфер життя народу. Вона є загальним культурним надбанням народу: „Кожна рідна мова – це сила, яка рухає культуру, оскільки вона присутня в кожному витворі людської культури і визначає її результати. Кожна рідна мова – це могутня історична сила, оскільки вона в процесі здійснення закону мовного співтовариства історично сплавляє і рухає групу людей” [10, с.140].

Рідна мова стає спільною пам’яттю народу, передає цю пам’ять разом зі спільним світоглядом майбутнім поколінням, вона кристалізує в собі ознаки нації.

Актуальним і нині є й таке застереження Й.-Л.Вайсгербера: „Мовні конфлікти всюди втілюються в жорстокі форми там, де спроби відчуження народу від його рідної мови наштовхуються на здорову народну свідомість” [10, с.132], оскільки такі спроби не перевелися й досі.

Для лінгводидактики важливою є настанова Й.-Л.Вайсгербера у процесі навчання і викладання рідної мови робити акцент не тільки на комунікативній функції мови, а й на пізнавально-ціннісній. А при навчанні чужої мови вводити учня у внутрішню форму чужої мови, щоб пізнати чужий народ. Зіставляючи й порівнюючи категорії та форми мов, учень відчуватиме й помічатиме неповторність рідної мови. А починати вивчення

чужих мов вчений радив з 11-12 років, очевидно, маючи на увазі те, що вже засвоєні основні норми рідної мови.

На думку вченого, навчання рідної мови повинно йти чотирма шляхами: 1) мовний розвиток (закладання картини рідної мови); 2) мовні вміння читати й писати; 3) мовні знання (засвоєння норм); 4) мовне бажання (пробудження і посилення любові до рідної мови. Володіння рідною мовою Й.-Л. Вейсгербер розумів як „міру вростання в картину рідної мови, яка дозволяє людині адекватно функціонувати у всіх життєво важливих сферах мови [10, с.154].

У руслі західноєвропейських ідей про енергійну й енергетичну сутність рідних мов і рівночасно з європейськими вченими працювали й вітчизняні мовознавці, лінгводидакти, педагоги, діячі культури: О.Потебня, К.Ушинский, І.Огієнко, В.Сімович, О.Синявський, О.Курило Це ще одне свідчення європейськості українського духу, науки, культури[6, с.110].

Українська мова має таку природу, яка сама по особі уже є її культурою. Важливо її джерела не замулювати, а підтримувати в чистоті і ясності усного та писемного вияву, коли і органік (природа) мови є очевидною, і мовленнева майстерність особистості гармонійно та виразно її підкреслює.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси. / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія. – 2009. – 187 с.
2. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа. / Й.Л. Вайсгербер. (Перев. с нем., вст. ст. и комен. О.А.Радченко. Изд. 2. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – С. 30-162.
3. Выготский Д.С. Избранные психологические исследования. / Д.С. Выготский. – М., С. 38.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные работы по языкознанию/ Пер. с нем. и предисл. Г.В.Рашишвили. – М.: Прогресс, 1984 – 400с.; Язык и философия культуры – М.: Прогресс, 1985. – 368с.
5. Єрмоленко С. Нариси з української словесності. / С.Я. Єрмоленко. Стилїстика та культура. К. : Довіра, 1999. – 397 с.
6. Мацько Л.І. Формування культури мовлення: чинники лінгводидактичні та культурологічні. / Л.І. Мацько. Українська мова в освітньому просторі: навч. пос. для студентів студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
7. Потебня О.О. Естетика і поетика слова. / О.О. Потебня. Збірник. К. : Мистецтво, 1985.
8. Потебня А.А Мысль и язык. / А.А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.;
9. Потебня А.А. Слово и миф. / А.А. Потебня – М.: Правда, 1989. – 496 с.
10. Цит. за: Радченко О.А. Язык как мирозидание. Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства. / О.А. Радченко. – 3-е изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – С. 140.

В статье интерпретируется лингвофилософское понятие родного языка как исходное положение коммуникативной лингвистики, культуры языка и речи.

Ключевые слова: коммуникативная лингвистика, родной язык, культура языка, культура речи, речевая коммуникативная ситуация.

In the article linguophilosophical understanding of the native language is interpreted as the original concept of communicative linguistics and culture of language and speech.

Keywords: communicative linguistics, native language, culture of language, situation and language

УДК 81:001.12/.18

Олександр Леута
(м. Київ)

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЛІНГВІСТИКИ – ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано проблему розвитку лінгвістики останніх десятиліть. Головну увагу зосереджено на становленні новітніх напрямів мовознавства та формуванні нової парадигми досліджень.

Ключові слова: парадигма, синергетика, прагматика, когнітивна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика.

У мовознавстві донедавна ще домінувала думка про лінійний характер розвитку лінгвістичної теорії. Протягом тривалого часу дослідники вважали, що лінгвістичні знання накопичуються шляхом поступового наближення до розуміння сутності мови традиційним шляхом: поповнення знань про мову відбувається за рахунок розширення емпіричної основи дослідження. Але з кінця минулого століття вчені остаточно прийшли до висновку, що розвиток мови не завжди прямолінійний, бо надзвичайно складними й різноплановими є її зв'язки з суспільством, мисленням, свідомістю, культурою, мораллю тощо. Аналіз характеру цих зв'язків виявляє їх складну організацію, наявність не лише відмінностей, але й протиставлень. Накопичення таких протиставлень, як відомо з діалектики розвитку, спричиняє кардинальні зміни у науці. Т. Кун такі зміни назвав *науковими революціями*, а стани науки, що постійно змінюються – *парадигмами*. Під науковою парадигмою він розуміє „визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель поставлення проблем та їх вирішень” [3, с.31]. У сучасній